

УДК 159.92+159.947.5

МОТИВАЦІЙНА СФЕРА ОСІБ ІЗ РІЗНИМИ РІВНЯМИ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Грисенко Н.В., к. психол. н.,
доцент кафедри педагогічної та вікової психології
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Бойко Ю.К., студентка
факультету психології
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Проаналізовано феномен емоційного інтелекту, розвиток його дослідження та наявні моделі. Наведено результати емпіричного дослідження особливостей мотиваційної сфери в осіб із високими та низькими рівнями емоційного інтелекту.

Ключові слова: емоційний інтелект, емоції, мотивація, мотиваційна сфера, саморозвиток, внутрішньоособистісний і міжособистісний інтелект.

Проанализирован феномен эмоционального интеллекта, развитие его исследований и существующие модели. Представлены результаты эмпирического исследования особенностей мотивационной сферы у испытуемых с высокими и низкими уровнями эмоционального интеллекта.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, эмоции, мотивация, мотивационная сфера, саморазвитие, внутрличностный и межличностный интеллект.

Boyko Yu.K., Grisenko N.V. MOTIVATIONAL SPHERE AMONG PEOPLE WITH DIFFERENT LEVELS OF EMOTIONAL INTELLIGENCE

The article is devoted to the analysis of the phenomenon of emotional intelligence, research and development of its models. The article presents the results of empirical research of motivational sphere among people with different levels of emotional intelligence. It was revealed the differences in indicators of motivational sphere among individuals with high and low levels of emotional intelligence.

Key words: emotional intelligence, emotion, motivation, motivational sphere, intrapersonal and interpersonal intelligence.

Постановка проблеми. Емоційний інтелект (далі – EI) – психологічний феномен, який викликає великий інтерес як теоретиків, так і практиків цієї галузі знань. Активне вивчення зазначеного поняття почалося понад двадцять років тому. На перших етапах досліджень емоційний інтелект уявляли предиктором успішності в усіх сферах життя, але зі збільшенням кількості досліджень питання щодо визначення та ролі емоційного інтелекту в життєдіяльності людини не зменшувалися, а постійно розширювалися (Р.Д. Робертс, Дж. Метьюс, М. Зайднер, Д.В. Люсін).

Незважаючи на це, нині існує достатня кількість робіт, в яких автори продовжують описувати емоційний інтелект як дуже важливу здатність людини, що пов'язана з відповідальністю, здатністю працювати в команді, ініціативністю, самореалізацією й самоактуалізацією резервів професійного формування, умінням надихати оточуючих і регулює мотиваційно-потребову сферу особистості (І.М. Мещерякова, В.П. Кутеєва, Ю.В. Федоров та ін.).

Сьогодні все ж таки можна відзначити наявність низки суперечностей у визна-

ченні феномена емоційного інтелекту та малу кількість даних щодо його зв'язку з мотиваційною сферою, яка є важливим фактором регуляції діяльності особистості в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджуючи феномен емоційного інтелекту у вітчизняній і зарубіжній психології, за останні два десятиріччя науковці виявили численні особливості його прояву (Г. Гарднер, Д. Карузо, І.Н. Андреева, Г. Орме, Р. Стернберг та ін.), були окреслені теоретичні підходи до розуміння структури емоційного інтелекту (Дж. Майер, П. Саловей, Р. Бар-Он, Д.В. Люсін, Д. Гоулман), досліджено їх зв'язок із факторами «Великої п'ятірки» (О.В. Білоконь, Р.Д. Робертс, М. Зайднер,) і рисами особистості, виділеними Р. Кеттеллом (В.С. Собкін, Т.А. Ликова), а також досліджувалася роль емоційної компетентності, емоційної зрілості, емоційної культури, емоційної креативності в оптимальному функціонуванні й успішній життєдіяльності людини (С.В. Бикова, В.К. Вілюнас, Т.С. Кириленко, О.А. Льошенко, С.Д. Максименко, О.П. Саннікова, О.Я. Чебикін та ін.) [2; 3; 4; 6; 9].

Постановка завдання. Метою написання статті є теоретичний аналіз феномена емоційного інтелекту й емпіричне дослідження особливостей мотиваційної сфери в осіб із різними рівнями емоційного інтелекту.

Виклад основного матеріалу дослідження. У результаті огляду літератури було виявлено, що емоційний інтелект розглядається вченими як потенційний чинник – предиктор життєвого успіху і як один із факторів адаптації до суспільства взагалі.

У різні часи вчені по-різному трактували прояв цього явища:

– Л.С. Виготський розглядав емоційний інтелект як «узагальнення переживань» та «інтелектуалізацію афекту»;

– О.В. Запорожець називав його «емоційною уявою»;

– А.Л. Журавльов визначав як «емоційну компетентність»;

– В.С. Мухіна розглядала як «розумність почуттів» [6].

Ідея емоційного інтелекту в сучасному розумінні бере свій початок із робіт по соціальному інтелекту Е. Торндайка, Дж. Гілфорда, Г. Айзенка. Але найбільш близько до дослідження емоційного інтелекту підійшов Х. Гарден, який у 1983 р. виділив внутрішньоособистісний і міжособистісний інтелект.

Через два роки Р. Бар-Он упроваджує позначення «коефіцієнт емоційності» (EQ) і створює анкету для його вимірювання (EQ-i). Завдяки їй можна оцінювати некогнітивні здібності, компетенції та навички, які впливають на можливість людини справлятися з викликами й тиском зовнішнього середовища. Під емоційним інтелектом він розумів сукупність емоційних і соціальних знань і здібностей, які зумовлюють загальну здібність ефективно взаємодіяти з оточенням. Модель Бар-Она поєднує розумові здібності (вирішення задач) та індивідуальні особливості (оптимізм) [5].

1990 р. був ознаменований виходом першої роботи Дж. Мейера та П. Саловея, у якій вони дали визначення терміна «емоційний інтелект». Під ним дослідники розуміли форму соціального інтелекту, яка включає здатність відображати власні й чужі емоції й почуття, розрізняти їх і використовувати цю інформацію для регуляції людського мислення та дій. На думку авторів, люди з високою емоційною компетентністю краще за інших здатні ідентифікувати власні почуття, почуття інших людей і розв'язувати проблеми, пов'язані з емоціями [4].

Особливу популярність здобули погляди Д. Гоулмена на емоційний інтелект і його

роль у професійному становленні особистості. Він розглядав цей феномен як здатність людини пояснювати власні емоції й емоції оточуючих, щоб використовувати отриману інформацію для реалізації власних цілей [6]. Науковцем була створена модель компетентностей, яка належить до змішаних моделей. У ній Д. Гоулмен сформулював чотири грані емоційного інтелекту.

1. Самосвідомість – емоційна самосвідомість, точна самооцінка.

2. Контроль – упевненість у собі, відкритість, адаптивність, воля до перемоги, ініціативність, оптимізм.

3. Соціальна чуйність – співпереживання, ділова обізнаність, люб'язність.

4. Управління відносинами – натхнення, вплив, допомога у самовдосконаленні, сприяння змінам, урегулювання конфліктів, командна робота й співпраця [4].

У цій моделі наголошується на здібностях умілого й ефективного керівника.

Іншу точку зору виклав Д.В. Люсин у моделі емоційного інтелекту. Емоційний інтелект у його концепції виступає як здатність розуміти свої та чужі емоції й керувати ними. Ці дві здібності можуть належати як до власних емоцій людини, так і до емоцій оточуючих. Відповідно до цього Д.В. Люсин виділяє два види емоційного інтелекту: внутрішньоособистісний (спрямований на внутрішньоособистісні процеси) і міжособистісний (належить до сфери міжособистісної взаємодії). Ці різновиди EI передбачають використання різних умінь і процесів, але, безумовно, мають і загальні компоненти [6].

Подальше дослідження емоційного інтелекту як набору здібностей у вітчизняній психології набуло нового вигляду. А.Г. Четверик-Бурчак у своєму дослідженні посиляється на модель Е.Л. Носенко та Н.В. Ковриги, у якій увага акцентувалася на тому, що емоції містять інформацію про зв'язки людини з оточуючими людьми й об'єктами навколишнього світу, які не тільки сприймаються, а й уявляються. Зміна зв'язків з іншими людьми й предметами змінює емоції, пережиті у зв'язку із цим [11]. Згідно з уявленнями авторів про структуру емоційного інтелекту ці компоненти утворюють ієрархію та послідовно розвиваються в онтогенезі.

Таким чином, розглядаючи феномен емоційного інтелекту, можна стверджувати, що це явище є відносно новим і потребує детальних досліджень, а його роль у забезпеченні успішності життєдіяльності залишається дискусійною. Наявні моделі розглядають емоційний інтелект як набір емоційних здібностей і як комплекс проявів

диспозиційних компонентів, емоційних компетентностей і емоційних досягнень.

Емоції є базовою детермінантою емоційного інтелекту й поряд із потребами, інтересами та потягами мають спонукальну або мотиваційну функцію. Але дослідницьких робіт, в яких розкривається саме спонукальна та мотиваційна функції емоцій, досить мало.

Однією з теорій, в яких розглядається зв'язок емоцій із мотивацією, є теорія Р.У. Липера, який писав: «В умовах сучасного суспільства людина є сильно мотивованою істотою, причому цей факт зумовлений саме емоційними процесами» [10].

У вітчизняній психології про мотиваційну функцію емоцій заговорив С.Л. Рубінштейн. Він стверджував, що емоції слугують спонуканнями, мотивами діяльності. Почуття людини, її емоційні стани впливають на діяльність, наприклад, сильна емоція може внаслідок шоку дезорганізувати діяльність людини, а незвичайне почуття, що охопило людину, може викликати підйом усіх її сил і зробити її здатною на такі зусилля, яких вона ніколи не досягла б без цього почуття [10].

Трохи іншої точки зору дотримувався О.М. Леонт'єв, який вважав, що емоції безпосередньо відображають відношення між мотивами та реалізацією діяльності, що відповідає цим мотивам. У такій інтерпретації емоції не тільки супроводжують діяльність із задоволення потреб, але й є відповіддю на сам характер їх задоволення [10].

Говорячи про мотиваційну функцію емоцій, треба брати до уваги такі аспекти:

- емоції є не тільки спонукою до активності людини, але й мотивом, тобто тим, на що ця активність спрямована;
- мотиваційні можливості емоцій реалізуються в їхньому прагненні до емоційного балансу, або гомеостазу;
- емоції близькі за природою до інстинктів людини, тому належать до несвідомих основ мотивації;
- емоції володіють енергетикою, здатною розвернути поведінку в бік предмета зв'язку;
- емоції є не тільки результатом задоволення потреб, але й самі штовхають потреби поперед себе.

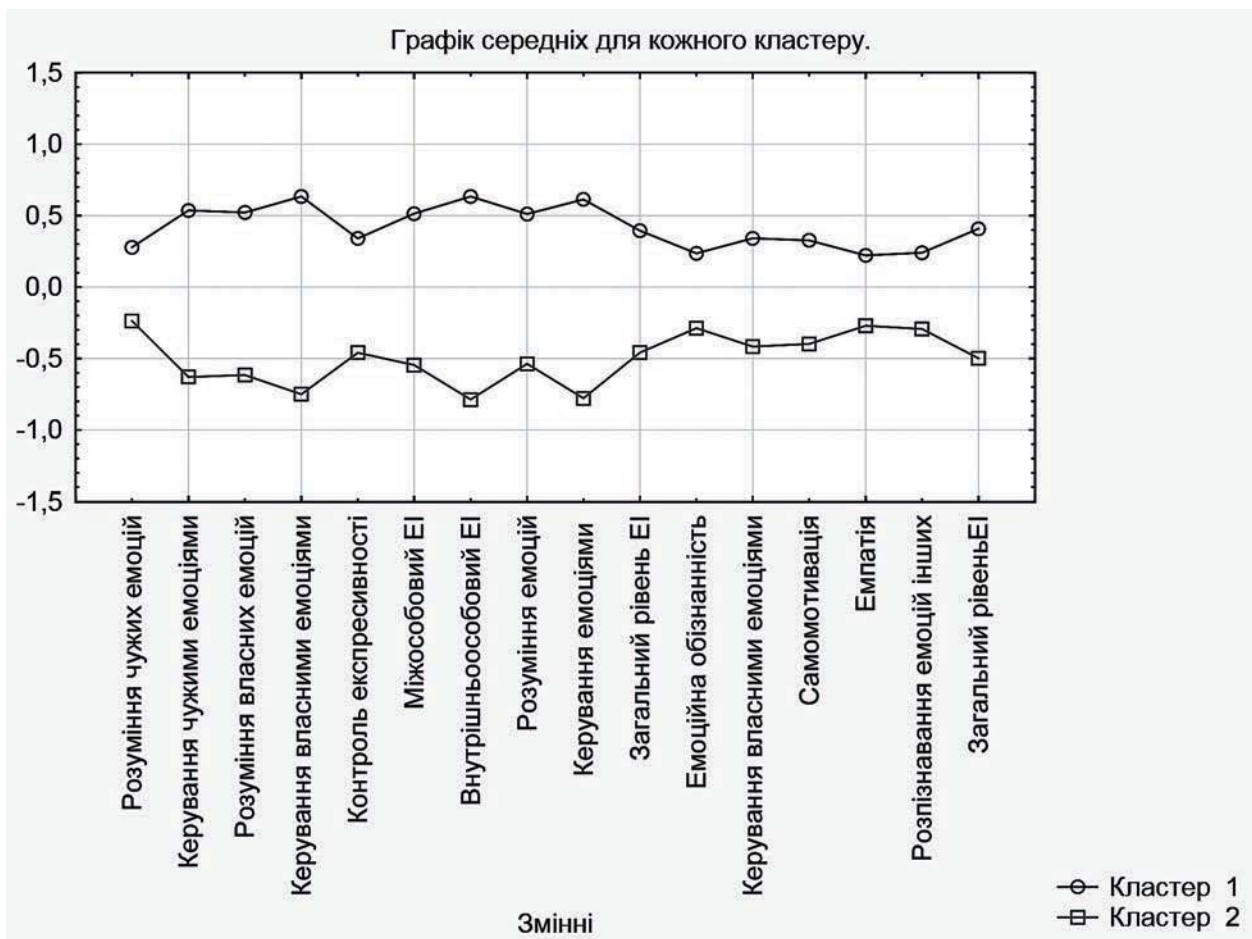

Рис. 1. Результат кластеризації вибірки досліджуваних за показниками емоційного інтелекту

Тому ми вважаємо, що між емоційним інтелектом і мотивацією дійсно існує зв'язок, а в основу спланованого нами емпіричного дослідження було покладене припущення, що особи з високим і низьким рівнем емоційного інтелекту будуть мати відмінності за показниками мотиваційної сфери.

Організація емпіричного дослідження. Для здійснення емпіричного дослідження нами було відібрано вибірку, яка складалась із 61 учня 10 й 11 класів КЗО «Навчально-виховне об'єднання № 28» (м. Дніпро), 32 дівчини та 29 хлопців.

В основу емпіричного дослідження були покладені такі гіпотези:

– якщо учням притаманний більш високий рівень емоційного інтелекту, то в них буде спостерігатися більш виражений емоційний профіль за методикою В.Т. Мільмана; внутрішній і пізнавальний мотиви за В.К. Гербачевським; прагнення до саморозвитку й особистісного зростання, інтерес до оточення, потреба в розширенні світу, оволодінні ним, творча активність за методикою С.Б. Кузікової;

– якщо учні володіють низьким рівнем емоційного інтелекту, у них буде спостерігатися більш виражений змагальний мотив, вони доклататимуть більш вольові зусилля, будуть націлені на підтримання життєзабезпечення та будуть більш товариськими.

Для емпіричної перевірки гіпотез обрано такі психодіагностичні методики: опитувальник емоційного інтелекту «ЕМІН» Д.В. Люсіна, 2006 р.; діагностика емоційного інтелекту Н. Холла, 2002 р.; методика оцінки рівня домагань (опитувальник В.К. Гербачевського, 1969 р.); діагностика мотиваційної структури особистості В.Є. Мільман, 1990 р.; диспозиційна характеристика саморозвитку особистості «ДХСЛ» С.Б. Кузікова, 2011 р.

На першому етапі дослідження нами було проведено кластерний аналіз за результатами всіх показників емоційного інтелекту за методиками Д.В. Люсіна та Н. Холла, результати якого представлені на рис 1.

Проаналізувавши отримані результати кластеризації, ми з'ясували, що до першого кластеру увійшли 33 особи з високим і вище середнього рівнями емоційного

Таблиця 1

Відмінності в показниках мотиваційної сфери за методикою В.К. Гербачевського в осіб із високими та низькими рівнями емоційного інтелекту

Показники	Середні показники осіб із низьким рівнем емоційного інтелекту	Середні показники осіб із високим рівнем емоційного інтелекту	Показник t-критерію Стьюдента
Внутрішній мотив	14,33	14,56	-0,21
Пізнавальний мотив	17,48	17,47	0,01
Мотив уникання	14,00	14,68	-0,65
Змагальний мотив	14,87	12,53	2,77*
Мотив до зміни поточної діяльності	11,52	12,00	-0,49
Мотив самоповаги	16,56	17,06	-0,58
Надання особистісної значущості результатам діяльності	10,00	9,88	0,11
Рівень складності завдань	7,07	6,82	0,35
Вольове зусилля	16,19	13,28	2,22*
Оцінка рівня досягнутих результатів	9,56	10,21	-0,77
Оцінка свого потенціалу	16,81	16,38	0,49
Намічений рівень мобілізації зусиль, необхідних для досягнення цілей діяльності	16,93	16,82	0,12
Очікуваний рівень результатів діяльності	9,56	11,00	-2,24*
Закономірність результатів	16,78	14,18	2,20*
Ініціативність	12,63	14,94	-2,21*

* – статистично значущі відмінності на рівні $p \leq 0,05$.

інтелекту. Такі особи характеризуються високим рівнем розвитку внутрішнього світу, відчуттям внутрішньої свободи, відповідальності за себе; вони відчувають високий рівень психологічного благополуччя та гармонію із собою й оточуючими людьми; краще розуміють емоційні стани оточуючих, здатні розпізнавати зовнішні емоційні прояви (міміка, жестикуляція, звучання голосу); краще усвідомлюють власні емоції: розпізнають їх, ідентифікують і здатні більш чітко описувати їх вербально; контроль над підтримкою та виразом емоцій у них знаходиться також на більш високому рівні.

До другого кластеру увійшли 27 осіб із низьким і нижче середнього рівнями емоційного інтелекту, яким більш притаманні емоційні реакції за механізмом умовного рефлексу, здійснення активності з переважанням зовнішніх компонентів над внутрішніми, низький самоконтроль,

висока ситуативна обумовленість; вони частіше відчувають страх, самотність, почуття провини, депресію, фрустрацію; більш нестабільні, агресивні.

За допомогою t-критерію Стьюдента було визначено, що кластери статистично відрізняються за всіма показниками емоційного інтелекту.

На другому етапі нашого дослідження нами були визначені відмінності за показниками мотиваційної сфери осіб із низькими та високими рівнями емоційного інтелекту.

У результаті статистичного аналізу було виявлено відмінності за шкалами методик, які ми застосовували для дослідження мотиваційної сфери, а саме: методика оцінки рівня домагань (опитувальник В.К. Гербачевського, 1969 р.); діагностика мотиваційної структури особистості В.Є. Мільман, 1990 р.; диспозиційна характеристика саморозвитку особистості «ДХСЛ» С.Б. Кузікова, 2011 р.

Таблиця 2

Відмінності в мотиваційному профілі осіб із високим і низьким рівнями інтелекту за методикою В.Є. Мільмана

Показники	Середні показники осіб із низьким рівнем емоційного інтелекту	Середні показники осіб із високим рівнем емоційного інтелекту	Показник t-критерію Стьюдента
Підтримання життєзабезпечення	21,96	20,06	2,21*
Комфорт	24,89	24,65	0,12
Соціальний статус	22,33	21,74	0,39
Спілкування	27,94	25,06	2,27*
Загальна активність	17,37	18,88	-1,04
Творча активність	21,52	23,97	-2,73*
Громадська корисність	14,89	15,41	-0,40
Життєва «ідеальна» мотивація	36,04	39,95	-2,31*
Робоча «ідеальна» мотивація	34,04	37,65	-2,36
Робоча «реальна» мотивація	38,96	36,16	2,43
Життєва «реальна» мотивація	36,30	35,68	0,27
Спрямованість на емоційні переживання стеничного типу	6,76	4,22	2,81*
Спрямованість на емоційні переживання астенічного типу	8,04	8,59	-0,93
Стеничний тип переживань і поведінки в стані фрустрації	6,59	6,59	0,01
Астенічний тип переживань фрустрації	5,37	5,79	-0,67

* – статистично значущі відмінності на рівні $p \leq 0,05$.

Одержані результати свідчать про підтвердження гіпотез щодо існування відмінностей мотиваційної сфери в осіб із різними рівнями емоційного інтелекту.

Як бачимо з табл. 1, відмінності в мотиваційній сфері наявні за такими показниками ($p < 0,5$): змагальний мотив; вольове зусилля; оцінка рівня досягнутих результатів; очікуваний рівень результатів; законмірність результатів; ініціативність. Це свідчить про те, що особи з високим рівнем емоційного інтелекту є більш ініціативними та будуть діяти, зважаючи на оцінку власних можливостей у кожній певній діяльності, очікуваний результат і обрану задачу. Тобто одним із головних мотивів буде сам результат діяльності й ставлення до нього.

Для осіб із низьким рівнем емоційного інтелекту притаманний змагальний мотив і докладання вольових зусиль у діяльності, вони більш схильні отримувати логічні й очікувані результати, тобто вони більш орієнтовані на сам процес діяльності.

Як можна побачити з табл. 2, на 5-відсотковому рівні значущості були виявлені відмінності в мотиваційній сфері осіб із різними рівнями емоційного інтелекту за такими показниками: підтримання життєзабезпечення, спілкування, творча активність, життєва «ідеальна» мотивація та спрямованість на емоційні переживання стеничного типу. Тобто для осіб із низьким рівнем емоційного інтелекту провідними мотивами є підтримання життєзабезпечення та спілкування, для них більш характерна спрямованість на емоційні переживання стеничного типу, у той час як для осіб із високим рівнем емоційного інтелекту мотиваційним фактором буде загальна й творча активності.

Спираючись на відомості, отримані за методикою С.Б. Кузікової, у осіб із високим рівнем емоційного інтелекту спостерігається висока тенденція до саморозвитку. Для них (на відміну від осіб із низьким рівнем емоційного інтелекту) одним із провідних

мотивів буде потреба в самовдосконаленні, особистісному зростанні, усвідомленому самотворенні, інтерес до оточення, власного внутрішнього світу і внутрішнього світу інших людей, повнота й насиченість життя, потреба в експансії – розширенні світу, оволодінні ім.

Таким чином, у результаті емпіричного дослідження були частково підтверджені наші емпіричні гіпотези, а саме:

- в осіб із високим рівнем емоційного інтелекту більше виражені такі особливості мотиваційної сфери, як ініціативність, прагнення до саморозвитку й особистісного зростання, інтерес до оточення, потреба в розширенні світу, оволодінні ним, активні життєві стратегії (пошукова активність, самовдосконалення), творча активність, більш високий рівень прагнень і спонукань у життєвій і професійній сферах;

- особи з низьким рівнем емоційного інтелекту матимуть більш виражений змагальний мотив, докладатимуть більш вольові зусилля, націлені на підтримання життєзабезпечення та більшу товариськість.

Проте в осіб із високим рівнем емоційного інтелекту не була встановлена виразність емоційного профілю за методикою В.Є. Мільмана та внутрішній і пізнавальний мотиви за В.К. Гербачевським.

Висновки з проведеного дослідження. У статті було досліджено особливості мотиваційної сфери в осіб із різними рівнями емоційного інтелекту. На основі проведеного аналізу можна стверджувати, що проблеми дослідження емоційного інтелекту та його зв'язок із мотиваційною сферою залишаються відкритими.

Наше дослідження дозволяє констатувати наявність відмінностей за показниками мотиваційної сфери в осіб із високим і низьким рівнем емоційного інтелекту. Зазначимо, що особи з високим рівнем емоційного інтелекту націлені більше на сам результат, тоді як для осіб із низьким рівнем емоційного інтелекту мотивом буде

Таблиця 3

Відмінності в показниках саморозвитку осіб із різними рівнями емоційного інтелекту за методикою С.Б. Кузікової

Показники	Середні показники осіб із низьким рівнем емоційного інтелекту	Середні показники осіб із високим рівнем емоційного інтелекту	Показник t-критерію Стьюдента
Потреба в саморозвитку	34,00	36,24	-2,28*
Умови для саморозвитку	35,44	38,62	-2,59*
Механізми саморозвитку	36,15	36,50	-0,25
Загальний показник	105,59	111,35	-2,23*

* – статистично значущі відмінності на рівні $p < 0,05$

сам процес досягнення результату. Окрім цього, особи з високим рівнем ЕІ більше прагнуть до саморозвитку, рефлексії, тоді як в осіб із низьким рівнем ЕІ мотивації самовдосконалюватися виявлено не було. Також в осіб із високим рівнем емоційного інтелекту спостерігається більший інтерес до загальної й творчої активності, більш високий рівень прагнень і спонукань у життєвій і професійній сферах.

Одержані нами відомості в подальшому можуть бути використані практичними психологами, фахівцями з підбору персоналу та шкільними психологами з метою проведення профорієнтаційної роботи та психокорекції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Александрова Н.П. К вопросу о сущности понятия «эмоциональный интеллект» / Н.П. Александрова // Вестн. Рос. ун-та дружбы народов. Сер. Психология и педагогика. – 2009. – № 1. – С. 71–75.
2. Андреева И.Н. Предпосылки развития эмоционального интеллекта / И.Н. Андреева // Вопросы психологии. – 2007. – № 5. – С. 57–65.
3. Андреева И.Н. О становлении понятия «эмоциональный интеллект» / И.Н. Андреева // Вопросы психологии. – 2008. – № 5. – С. 83–95.
4. Діомідова Н.Ю. Теоретичні підходи до визначення емоційного інтелекту / Н.Ю. Діомідова // Міжнародний науковий журнал «Науковий огляд», 2015. – Т. 4. – Вип. 14. – С. 17–22.
5. Льошенко О.А. Емоційний інтелект та емоційна компетентність : проблеми співвідношення / О.А. Льошенко // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. – К., 2011. – Вип. 2: Психологія. Педагогіка. Соціальна робота. – С. 49–52.
6. Минцева А.А. Изучение взаимосвязи эмоционального интеллекта и личностных характеристик студентов : магистерская диссертация / А.А. Минцева ; Уральский федеральный университет имени первого Президента России Б.Н. Ельцина, Институт социальных и политических наук, Департамент психологии, кафедра общей и социальной психологии. – Екатеринбург, 2016. – 118 с.
7. Моргун В.Ф. Емоційний інтелект у багатовимірній структурі особистості / В.Ф. Моргун. – Постметодика, 2010. – № 6 (97). – С. 2–14.
8. Носенко Е.Л. Емоційна розумність як детермінанта успішності життєдіяльності людини і шляхи її операціоналізації / Е.Л. Носенко, Н.В. Коврига // Вісник Дніпропетровського університету. Педагогіка і психологія, 2000. – Вип. 6. – С. 3–9.
9. Носенко Е.Л. Емоційний інтелект: концептуалізація феномена, основні функції : [монографія] / Е.Л. Носенко, Н.В. Коврига. – К. : Вища школа, 2003. – 126 с.
10. Пырьев Е.А. Эмоциональные состояния, мотивирующие поведение человека / Е.А. Пырьев // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена, 2012. – № 133. – С. 288–294.
11. Четверик-Бурчак А. Г. Емоційний інтелект як інтегративна властивість особистості / А.Г. Четверик-Бурчак // Матеріали VIII міжнародної науково-практичної конференції «Психолінгвістика у сучасному світі – 2013» (18–19 жовтня 2013 р., м. Переяслав-Хмельницький, Україна), 2013. – С. 73.
12. Четверик-Бурчак А.Г. Механізми зв'язку рівнів сформованості емоційного інтелекту з успішністю життєдіяльності особистості / А.Г. Четверик-Бурчак // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України, 2011. – Т. 10. – № 19. – С. 592–602.
13. Четверик-Бурчак А.Г. Механізми впливу емоційного інтелекту на успішність життєдіяльності особистості : автореферат дис. ... канд. психол. наук / А.Г. Четверик-Бурчак. – Одеса : ПНПУ ім. К.Д. Ушинського, 2015. – 19 с.